

ББК 81.432+83.3(4Укр)

УДК 491.79+415

СТРУКТУРНО-ТИПОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ СПОЛУЧНИКОВИХ ПОРІВНЯЛЬНИХ
КОНСТРУКЦІЙ У РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС „СОЛОДКА ДАРУСЯ”

У статті розглянуто коло питань, пов'язаних із особливостями функціонування компаративних конструкцій у художньому мовленні; з'ясовано специфіку структури і типології сполучникових порівнянь у романі М. Матіос „Солодка Даруся”, а також порівнянь узагалі. Йдеться і про розв'язання теоретичних проблем порівняльних конструкцій української мови.

Ключові слова: порівняння, компаративна конструкція, порівняльні сполучники, структурно-типологічні параметри, порівняльний зворот, підрядне порівняльне речення.

Проблема вивчення порівняльних конструкцій, що стали предметом нашого дослідження, в українській мові не нова. Порівняльні конструкції досить активно вивчаються. В україністиці здійснено ряд вагомих наукових досліджень, присвячених проблемі порівняння. Маємо ґрунтовну монографію І.К. Кучеренка [1959], у якій запропоновано логіко-граматичну модель порівняння, наукові статті І.П. Чередниченка, Д.Х. Баранника, Р.О. Христіанінової, М.Я. Плющ, розділи чи фрагменти розділів у курсах сучасної української літературної мови тощо. У русистиці категорії порівняння присвячено монографічні праці М.І. Черемісіної, В.М. Огольцева, Н.А. Широкової; досліджено також синтаксичні моделі порівняння (О.Г. Руднев, К.І. Ходова, М.Ф. Палевська, М.І. Черемісіна), розглянуто порівняння як стилістичний засіб (П.А. Морозов, В.В. Образцова, М.І. Плющ-Високопоясна), проаналізовано стійкі порівняння (В.М. Огольцев, М.І. Черемісіна та ін.).

Різні аспекти порівнянь в українській мові стали предметом дисертаційних досліджень Г.Я. Довженко [1969], Л.В. Голоух [1996], М.С. Заборної [1997], Н.П. Шаповалової [1998], Л.В. Прокопчук [2000], С.М. Рошко [2001], Л.І. М'яснянкіної [2002], А.П. Романченко [2009], причому дослідження проводились переважно або виключно на матеріалі художньої літератури. Однак невивченого, нез'ясованого у проблематиці компаративних конструкцій залишається поки що значно більше, ніж з'ясованого. Дискусійною є проблема розмежування порівняльних зворотів і підрядних порівняльних речень, а також порівняльних зворотів (очолюються сполучниками) та модально-порівняльних зворотів (очолюються частками). Подальша (і поглиблена) розробка проблематики порівнянь в українській мові, зважаючи на складність, розмаїтість та фундаментальну вагомість їх для мови в цілому і художнього мовлення зокрема, залишається нагальною потребою.

Об'єктом дослідження ми обрали художнє мовлення М. Матіос. Предмет дослідження становлять сполучникові порівняльні конструкції роману М. Матіос „Солодка Даруся”.

Мета дослідження: спираючись передусім на вивчення порівнянь в ідіостилі М. Матіос, запропонувати розв'язання деяких теоретичних проблем порівняльних конструкцій в українській мові, їх структури і типології, а на цьому ґрунті проаналізувати сполучникові порівняння, ужиті письменницею в зазначеному романі.

Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань: 1) класифікувати зібрані порівняння; 2) визначити кількісні параметри сполучникових порівнянь М.Матіос і кожного їх типу чи структурного різновиду зокрема; це дозволяє точно встановити частотність, питому вагу кожного угруповання у мовленні М. Матіос; 3) спираючись на частотність ужитих М.Матіос порівнянь та їх зіставлення із творчістю інших митців, визначити прикмети ідіостилю компаративних конструкцій у мовленні М.Матіос і, відповідно, ступінь відображення ним загальнономовних властивостей художнього (образного) порівняння.

Для опису порівняльних конструкцій ми обрали традиційну їх типологічну класифікацію, виділяючи сполучникові та безсполучникові порівняння. Усього ми нарахували 388 порівняльних конструкцій. Серед них 333 – сполучникові, враховуючи й конструкції з модальними, інакше гіпотетичними частками, що теж можуть очолювати порівняння. Структурним організатором порівняння може бути навіть прийменник, пор.: „*випускав дим з люльки **з**малілий до дитини Танасій Максим'юк*”, „*діставав потиличника від іншого шкільника, **трохи розумнішого від себе***” [Матіос 2005: 125,16]. Зазвичай подібний порівняльний сенс виражається у першому випадку сполучником **як**: „*Даруся, зів'яла, геть зовсім безсила, **з**маліла, **як дитинка**, мовчки давала себе обертати*” [Матіос 2005: 13], а в другому за допомогою сполучника **ніж**: „*кінь був до нього **добріший, ніж люди***” [Матіос 2005: 166].

Якщо зіставити сполучникові порівняльні конструкції роману М. Матіос та творів М. Коцюбинського (останні ми досить докладно вивчали й володіємо відповідним матеріалом [Марчук 2002]), за їх показниками, тобто сполучниками чи модальними частками, то можемо констатувати як спільні, так і відмінні риси. Кількість показників майже збігається, бо в М.Коцюбинського сполучникові порівняння вибудовуються 15-ма показниками [Марчук 2002: 132], а в М. Матіос 16-ма. При цьому у М.М. Коцюбинського є показники, відсутні у М. Матіос: **сливе, як** (у значенні „*ніж*”), **що** та **хоч**, а в М. Матіос, відповідно, показники, яких не вживав М. Коцюбинський: **нібито** (10 ужитків), **начебто** (3 ужитки), **немовби** (2 ужитки), **якби** (9 ужитків) і в одному випадку конструкція **чим – тим** з компаративним сенсом: „*І **чим** холодніша вода, **тим** швидше біль відпускає Дарусю*” [Матіос 2005: 15].

Особливу увагу звертає на себе показник із діалектним забарвленням **якби** (частіше з роздільним написанням – **як би**), який ми з обстежених творів (І. Котляревський, Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка, М. Коцюбинський, М. Черемшина) зафіксували з компаративним сенсом тільки в М. Черемшини. Пор. ужиток цих сполучників у романі „Солодка Даруся”: а) із злитим написанням показника – „від минулої осені стало на тім боці якось так тихо, ніби там тривали щоденні поминки за щойновмерлими, чи так, **якби тамтешні люди раптово об'їлися маковиння – і надовго впали у сплячку**” [Матіос 2005: 101-102]; б) із роздільним написанням – *Аж чую – [...] нечиста сила говорить, людським голосом говорить, та страшним таким, та грубим, таким, як би ведмідь крізь малини дерся;* „У відьом лице завсіди червоне, а в неї таке, **як би сметаною поверх воску змащене**” [Матіос 2005: 33, 115]. Цей порівняльний сполучник уводиться словами **так**, **такий**, наявними у головному реченні чи в підметовій (суб'єктній) частині простого речення. Серед наведених прикладів просте речення маємо з нашої точки зору у двох випадках, що вказані першими в пунктах а і б, причому в пункті б порівняльна структура є частиною складносурядного речення.

Найчастіше порівняльні конструкції в „Солодкій Дарусі” очолюються сполучником **як** – їх тут 178, тобто 53,4 %. Це не якась специфічна прикмета, а відображення загальномовної ситуації: у М. Коцюбинського їх 50,8%, а в М. Черемшини (у формах **як** та **єк**) 53 %. Отже, у цих трьох авторів більше половини сполучникових конструкцій утворюються показником **як**. Таке панування сполучника **як**, що зрідка займає і синтаксичну позицію сполучникового слова, тобто прислівника [Марчук 2002: 50-51], пояснюється безпосередністю його семантичної скерованості на порівняння. Тільки він ніякими додатковими чи уточнюючими модальними співзначеннями ніколи не ускладнюється, виражаючи семантику порівняння і тільки порівняння. Пор. у складі простого речення: „Славко на цей раз мовчав **як німий**”; „А голос пливе звідусюди, **як призахідне сонце**, - лагідне, недокірливе, терпляче” [Матіос 2005: 16,29]. Із виділенням в окреме підрядне речення: „Але радість для Михайла з Матронкою урвалася, **як урвалася колись струна на Фіциковій скрипці саме посеред весільної „гуцулки**” [Матіос 2005: 91].

Зрідка при порівняльній конструкції з показником **як** з'являються вказівні слова **так** чи **такі**. З'являються вони і в простому, і в складному реченні, знаходячись у першому випадку в головному реченні, а в другому – за межами порівняльного звороту. Ці вказівні слова можуть стояти безпосередньо перед показником **як** або відмежовуватися від нього іншими словами. Показник у всіх цих випадках перестає бути сполучником: підноситься у ранг прислівника. Пор.: 1) „А потім ця мелодія-злюдій запливає і розливається в жилах нечутно – **так, як тече рідна кров людини**”; „села відбивалися між собою **так само однаково, як відбивається людське обличчя у дзеркалі**” [Матіос 2005: 85,97]; 2) „любив усе робити **так, як не в тутешніх людей і не скрізь**”; „в його селі поволи ставало **так тихо, як у Черемошнім по той бік ріки**” [Матіос 2005: 99,121].

Як бачимо, у складі простих речень вказівне слово **так** переважно стосується самої порівняльної конструкції з прислівником **як**, безпосередньо йому передуючи: „на жменьку сторонської, **такої, як сам, круглої сироти**” [Матіос 2005: 82]. Займенник **такий** у простому реченні не передує безпосередньо порівняльному звороту тільки в кількох випадках: „на сьогорічній [барабулі – О.М.] в Дарусі неврожай, **такі дрібні, як ліскові горіхи**” [Матіос 2005: 24]. У складному ж реченні нормою є побудова, за якої займенник **такий** узгоджується з певним словом, а вже це слово керує підрядним порівняльним реченням: „**Німецький офіцер... із таким знаком на рукаві, як у Черемошному писали писанки – двома перекладеними навхрест і загнутими в різні боки скобами**” [Матіос 2005: 128]. Відзначена розбіжність, між іншим, слугує ще одним доказом нашої думки [Марчук 2002: 55-77], що більшість порівняльних конструкцій уводяться до складу простого речення. Порівняльна конструкція є, всупереч думці багатьох мовознавців, окремим підрядним реченням лише тоді, коли вона являє реальну, а не домислювану, віртуальну реченнєву структуру.

Як зручний – короткий і семантично неускладнений засіб, сполучник **як** може, повторюючись, утворювати до чотирьох порівняльних зворотів у межах одного речення: „**Михайлові захотілося впасти лицем у сніг на срібному горбі з того боку, де знову заклично трубив ріг, як зрілий олень у шлюбну свою пору; бо не лишилося на світі нічого, окрім полохливого, як пташка, Матрончиного серця в Михайловій жмені... і отого різдвяного рогу, що ставав то тривожним, як гул повеневої води, то несамовитим, як чоловік біля вдатної йому жінки**” [Матіос 2005: 103].

Марія Матіос вживає порівняння як сильний засіб художнього, образного мовлення, а її талант підказує їй точні, нестандартні компаративні побудови, у яких сполучники добираються не згірше самих об'єктів порівняння, поєднуючись відповідно до своїх семантичних, виразових спроможностей. Поєднуватися можуть найрізноманітніші сполуки, серед яких показник **як** займає чільне місце: „**звивиста, як гадина, і зелена, мов кобиличка, ріка**”, „Але, дивіться, вони собі файно любляться, **ніби вчора побралися, і живуть тихонько, як миші за лубом**” [Матіос 2005: 102,126].

Модальний сполучник **ніби**, ужитий у „Солодкій Дарусі” 72 рази (це – 21,6%), є другим після **як** показником порівняльних конструкцій цього роману. Тут уподобання М. Матіос і М. Коцюбинського різко розходяться, бо в усіх творах останнього сполучник **ніби** ужитий з компаративним значенням тільки тричі. В ієрархії сполучникових порівняльних засобів М. Коцюбинського він займає лише дванадцяте місце. Зазначена розбіжність зумовлена часом та індивідуально-авторськими уподобанням передусім М. Коцюбинського, а не М. Матіос, бо в „Частотному словнику сучасної української художньої прози” **ніби** серед компаративних засобів теж займає, як і в М. Матіос, друге місце після **як** [Частотний словник сучасної української художньої прози: В 2 т. 1981].

В академічному одинадцятитомнику **ніби** у функції порівняльного сполучника тлумачиться: „у знач.:

наче, неначе, мов, немов” [Словник української мови 1970-1980, т. 5:418]. Якщо *ніби* має те ж значення, що й чотири інші порівняльні сполучники, то навіщо вони є у мові? І чотири „аналоги” не є семантично тотожними (компаративна сила *неначе* і *немов* більша, ніж у сполучника *наче* і *мов*; із цих останніх *мов* семантично ближче до *як, ніж, наче*), і *наче* має свій власний функціонально-семантичний відтінок. Цей відтінок передусім полягає у підкресленій модальності, суб’єктивності побудови, яка є акцентовано неадекватною, тільки уявно наближеною до реального стану речей. Пор.: „*На ньому якось незграбно, ніби на виріст, висіла темно-зелена форма з портупейми стовбурчилися, ніби під вітром, штани-галіфе і блистіли юхтові чоботи*” [Матіос 2005: 152-153]. Підкреслюється, що насправді формою висіла незграбно не тому, що була „на виріст”, а галіфе стовбурчилися не від вітру. Порівняння подаються як приблизна, але спеціально недостовірною інформація, зумовлена нехиттю до достовірності.

У розглянутому прикладі структура порівнянь зі сполучником *ніби* ґрунтується на відразі до описуваного. Однак почуття може бути зовсім іншим – співчуттям, уболінням: „*І мусить вона відходити тиждень, ніби вертатися з того світу*”, „*Голову зносило кудись так далеко, що вона чимдужче тримала її обома руками, ніби боронилася від злодія*” [Матіос 2005: 13.14], однак акцентована неадекватність як семантична підвалина компаративної специфіки сполучника *ніби* залишається незмінною. У реченні „*З-поміж хлопцевих ніг стирчав обріз, ніби націлений в небо*” [Матіос 2005:146] акцентована неадекватність ховає біль, тугу, горе. Не в небо був націлений той обріз, а в ворогів – німців, потім „совітів”. У контексті: розстріляний і роздгнений Іван біля теж розстріляної дівчини під стіною сільради, куди зігнали все село, компаративний зворот з *ніби* не пафосно говорить більше і яскравіше, ніж важка викривальна промова. І сполучник *ніби* ніяким іншим у цьому реченні заступитися не може.

Показник *ніби* нерідко має за межами порівняльного звороту співвідносне слово *так*. У складі простого речення: „*Голова постукав пальцями по столі, підкрутив вус так, ніби хотів з нього скрутити цигарку*” [Матіос 2005: 70]. У складному реченні з підрядним порівняльним: „*Але ніхто більше не чув – не видів від них ні привіту, ні одвіту і ніякого іншого знаку, так, ніби людей віднесла вода без сліду*” [Матіос 2005: 104].

Часте поєднання співвідносного прислівника *так* зі сполучником *ніби* призвело в розвитку мови до того, що цей прислівник почав, прирісши до *ніби*, переходити в склад порівняльних зворотів. Це призвело до появи фактично нового складного порівняльного сполучника *так ніби*: „*він сміливо посунув на Ірину з вилами, так ніби мав її зараз узяти на зубці і закинути в саме пекло*”, „*лиш великі градини котилися їй по щоглі і ніяк не могли зупинитися, так ніби хотіли доплести сметаним лицем до самого моря*” [Матіос 2005: 51,118]. Цей компаративний сполучник може вводити не лише порівняльні звороти в простому реченні, а й підрядні речення у реченні складному: „*А далі з-за дверей почувся шурхт, так ніби хто одбирав кукурудзяні качани*” [Матіос 2005: 107]. Компаративи з *ніби* здатні й до парцеляції: „*жінка щезла, як річкова нявка. Ніби запалася жива людина в землю безслідно*” [Матіос 2005: 95].

Порівняльні конструкції зі сполучником *як* та *ніби* складають 75%, три чверті всіх сполучникових порівнянь у романі „Солодка Даруся”. Остання їх чверть розподілена аж між 14-ма різними компаративними сполучниками (і частками). Це, в порядку зменшення частотності, *мов* (ужито 15 разів), *нібито* (14 разів), *ніж* (десять), *якби* (дев’ять), *немов* (сім), *наче* (теж сім). Лише по чотири рази з’являються сполучники *гейби, мовби, неначе*, тричі – *начебто*, і двічі – сполучник *немовби* та квазісполучник *аж*. А порівняльні конструкції зі сполучником *аніж* та двоскладовим *чим ... тим*, про який уже мовилося, представлені тільки по одному разу. Розглянемо всі ці компаративні утворення.

Третє місце порівняльного сполучника *мов*, так би мовити, його узагальненою, загальноукраїнською позицією. Третє за вживаністю місце він посідає і в М. Коцюбинського, і в сучасній українській прозі. Судячи за даними існуючих словників та словопокажчиків, у Т. Шевченка і Л. Українки цей сполучник стоїть навіть на другому місці.

Сполучник *мов* має найменшу дозу модальності: до сенсу простого зіставлення тут додається лише ледве відчутний нюанс приблизності, відтінок ірреальності. Тому з усіх українських порівняльних сполучників *мов* стоїть найближче до *як*, де діє просте порівняння, без будь-яких модальних додатків: „*верталися Михайло з Матронкою з коляди додому, і стали, мов укопані, глянувши на другий бік порубаного Черемоша*”, „*дитина щєбече, мов сороченя*” [Матіос 2005: 102,138], пор. з повторенням: „*Матронка до Марії – Михайло поза Маріїну стайню, лиш визирне з-поза стіни, мов злодій, і знов сховається, мов злодій*” [Матіос 2005:137]. Сполучник *мов* найчастіше поєднується, зрозуміло, з *як*: „*залізнi обручі спадали з неї, як листя з дерева, ... аж не хотілося зранку розплющувати очей, а отак би лежати ... і радіти, що біль зникнув, мов і не було його ніколи*” [Матіос 2005: 47].

Четверте місце сполучника *нібито*, якого М. Коцюбинський у своїх художніх творах не вжив жодного разу (зате у Т. Шевченка цей сполучник на шостому місці, а в Л. Українки на сьомому), зумовлене у М. Матіос тим, що письменниця високо цінує твірний сполучник *ніби* (друге місце). Функціонально сполучник *нібито* мало чим відрізняється від свого джерела *ніби*, лише суфікс *-то* трохи посилює гіпотетичну допустовість його компаративності: *нібито* не так, але насправді так. Пор. ужиток цих сполучників поряд, причому конструкція з *нібито* підкреслює конструкцію з *ніби*: „*І тут Матронка скинулася, ніби зі сну, нібито мала намір не пустити дитину, але дитина вже стояла перед офіцером*” [Матіос 2005: 156]. Сполучник може вводити як порівняльні звороти у простому реченні, так і підрядні порівняльні речення у складному реченні: 1) „*Лишилося*

одне тіло, *нібито й не Дарусине, не зболене не зчорніле, а чись чуже*” [Матіос 2005: 29]; 2) „*Але радість для Михайла з Матронкою урвалася ... – нібито й не ночувала тут радість ніколи*” [Матіос 2005: 91].

Семантична специфіка компаративного *нібито* легко перетворює цей сполучник у частку: „*очі в них все одно нібито зв'язані якимсь невидимим шнурком*” [Матіос 2005: 81]. У поєднанні з *так* розглядувана лексема може творити єдиний складний компаративний сполучник: „*Запустив роботи, не люди не показується, лиш жінку з дитиною пазить, так нібито ніхто до нього не мав гризоти*” [Матіос 2005: 116]. Пор. ще випадок парцеляції, у якій *так* виступає вказівним словом, а не компаративним сполучником: „*Матронка була дуже побита. Так, нібито вона з висоти падала, а били її буками чи батогами по всьому тілу*” [Матіос 2005: 115].

Наступний за вживаністю порівняльний сполучник *ніж*. На відміну від інших компаративних засобів, що так чи інакше вказують на схожість суб'єкта й об'єкта (тобто порівнюваного явища й того з чим воно порівнюється), акцентує увагу, навпаки, на несхожості, розбіжності, поєднується для цього з формою вищого ступеня прикметника або прислівника: „*З курми вона говорить краще, ніж із людьми*”, „*Для Дарусі це страшніше, ніж напади болю*”, „*Зварений для борцю буряк має менш багровий колір, ніж у цю мить лице голови сільради*” [Матіос 2005: 11,34,71].

Не так уже рідко (9 разів) М. Матіос уживає компаративний сполучник *якби*, що має виразне діалектне забарвлення, а за своїм змістом наближається до сполучника *ніби*. Академічний одинадцятитомний словник його не фіксує, подаючи лише сполучник *якби* з іншим наголосом і, головне, іншим значенням – умовним („*Якби ви знали, паничі, як люди плачуть живучи*”), а також з'ясувальним [Словник української мови 1970-1980, т.11:635]. Цей діалектний сполучник уже розглянуто вище.

Решта порівняльних сполучників (їх 9 рахунків і одноразове *аніж*, наведене вище) у „Солодкій Дарусі” належать до рідковживаних. По сім разів з'являються конструкції з *немов* і *наче*: „*По два боки мілкого навесні і повноводого влітку, але незалежно від пори року, завжди гомінкого і спішного Черемоша, між горбів і кичер, немов у глибокій жіночій пазусі, гніздилися двоє гірських сіл з однаковою назвою – Черемошне*”, „*слова їй зашпортувалися в роті, наче спіткалися об каміння*” [Матіос 2005: 97,50]. Пор. і поєднання цих двох сполучників із додавання всюдисущого *як*: „*«Гора-маре» проникає в людину нечутно – наче смаковита, солодка отрута сну у приспану ласкою жінку, і скрадається до невинної душі, як ласиця під коров'ячий дійок, і боляче ранить, немов тупий ніж*” [Матіос 2005: 84]. Застосування тут трьох різних компаративних сполучників не тільки підносить барвистість опису, а й передає якоюсь мірою ритм, мелодику „гора-маре” – „велику музику надглибокого душевного потрясіння”. Зворот з *наче* долучає до компаративності ледве відчутний мрійний відтінок модальності, далі структура з *як* не долучає до порівняльності ніяких відтінків, а врешті завершальна побудова з *немов* вибухає спалахом відчуттєвої модальності.

Лише по чотири рази в романі з'являються порівняння з *мовби*, *неначе* й діалектним *гейби*. Останній сполучник фігурує в словнику, але з позначкою „діал.” і надто приблизним визначенням: „*Наче, немов*” [Словник української мови 1970-1980, т.2: 46]. СУМ взагалі визначає порівняльні сполучники через інші сполучники, які упорядникові статті чисто суб'єктивно визнаються синонімічними. А насправді: сполучник *гейби* містить більший обсяг модальності, ніж *наче* і менший, ніж *немов*: „*А Цвичок грав у дрімбу і дивився по через паркан, гейби і не на Дарусю, а лиш на подвір'я*” [Матіос 2005: 45]. У трьох інших випадках *гейби* виступає у позиції частки, але відтінок модальної компаративності не втрачає: „*Сказати, що навіть тут, у горах, було багато охочих грати на дрімбах – не скажеш, бо час якийсь настав гейби не для веселості*” [Матіос 2005: 40]. До речі, компаративні конструкції з *гейби* у романі скупчені в одному місці об'ємом у 18 сторінок (с.40–57) і всі стосуються Цвичка та його дрімб. Такий прийом частого застосування певного порівняльного сполучника авторка використовує і в деяких інших випадках. Наприклад, шість із семи ужитків сполучника *немов* зосереджені на шести сторінках твору (с.81-86).

Значимо, що сполучникові пари *мов* – *немов*, *наче* – *неначе* є унікальним явищем українських компаративних показників. Розглянуті функціонально-семантичні особливості сполучника *немов* якоюсь мірою пов'язані з самою його появою. Тут *не-* не є запереченням: *друг* – *недруг* за значенням антонімічні, а *мов* – *немов* синонімічні. Вони настільки близькі семантично, що їх важко розмежувати. Річ у тому, що *не-* в давнину мало не тільки заперечне, а й порівняльне значення “як”, яке сягає ще праслов'янських часів і так чи так відбите в різних слов'янських мовах. Більше того, порівняльне значення цього слова, що сходиться до індоєвропейського *n, наявне також у рефлексх *n у балтійських, давньоіндійській, грецькій та ін. мовах. Тобто порівняльне, а не тільки заперечне значення *n було притаманне ще індоєвропейській прамові [Фасмер 1964–1973, т.3:52-53], О.М.Трубачов при цьому висноує, що “не- заперечення і не- порівняння доцільно не відривати етимологічно одне від одного”, що навіть “спостереження свідчать якраз про вторинність функції заперечення” [Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд 1974-1999, в.24:93]. Тобто первинним тут було, на думку вченого, значення порівняння. Так чи так, але саме порівняльне (а не заперечне) значення відклалося в укр. *немов* і *неначе*. Цим і пояснюється, що *немов* має більшу порівняльну силу, ніж *мов*, а *неначе* – більшу, ніж *наче*.

Розглянуті особливості функціонування сполучника *немов* дозволяють певним чином уточнити його семантичну нішу. У *немов* сема компаративності значно сильніша, ніж у *мов*. Сема ірреальності тут загалом така ж, як і в інших модально-порівняльних сполучників. А ось сема сумнівності, дуже виразна в *наче*, у *немов* зовсім відсутня.

Можна констатувати закономірність, яка дуже проявляється і в М. Коцюбинського, і в М. Матіос. Порівняльні сполучники із спільним коренем уживаються тим частіше, чим простішою є їх структура. В обох

письменників *мов* частіше за *немов*, а *мовби* – рідше за *немов* (у М. Коцюбинського – тільки один раз). *Немовби* – ще рідше у М. Матиос (двічі), а в М. Коцюбинського даний сполучник взагалі не з'являється. В українській мові цей ланцюжок продовжується, але – в інших авторів. Словник сучасної прози фіксує ще, з нижчою за *немовби* частотністю, *мовбито* і *немовбито*. Обидва вони є у творах І. Франка, а *немовбито* – і в Л. Українки. Сказане стосується і ланцюжка, що починається сполучником *наче*: *наче*, *неначе* (на цьому показник у М. Коцюбинського закінчується), *начебто* (є у М. Матиос). В інших авторів є ще *начерб* (за структурою він мав би стати перед *начебто*), *неначерб*, *неначебто* (всі три є у творах Л. Українки).

Залишилося сказати ще про квазісполучник *аж*. Академічний словник кваліфікує *аж* як підсилювальну частку і сполучник, але не порівняльний [Словник української мови 1970-1980, т.1:22-23]. Між тим у „Солодкій Дарусі” (як і в творах М. Коцюбинського) підсильний сенс *аж* іноді супроводжується компаративною семою. Найвиразніше це помітно у двох випадках, де *аж* явно виконує роль порівняльного сполучника і вводить підрядне порівняльне речення: „заграв у бік Дарусиноного двору якоїсь дуже тужної, *аж* кури перестали порпатися в пилюці, а пес завертів хвостом і подався в буду” [Матиос 2005:45]. Ми називаємо порівняльне *аж* квазікомпаративним тому, що ніхто з дослідників його з порівняльними конструкціями не пов’язує. Зазначимо, до праць І.Р. Вихованця сполучник *ніж* теж не зараховувався до порівняльних [Вихованець 2000: 352-353].

Підсумовуючи результати спостережень, відзначимо, у сполучниковій групі порівнянь закріпилася така велика кількість сполучників тому, що це – семантично найскладніші порівняння. Тут до власне компаративного сенсу долучаються ще різні відтінки сенсу модального, що зрештою виражає в цих конструкціях різні відтінки ірреальності, неповної достовірності. Для передачі цих різних відтінків і витворилася велика група сполучників, а посилення модальності може ще і перетворювати більшість із них у частки, що, відповідно, формують модально-порівняльні звороти. М. Матиос уживає далеко не всі існуючі в українській мові порівняльні сполучники. Підпорядковуючи типології компаративності, усталені в українській мові, М. Матиос проявляє в цій сфері свою творчу індивідуальність шляхом вибору. В активному вжитку їх тільки п’ять. Це у порядку вживаності *як*, *ніби*, *мов*, *нібито*, *ніж*. Найчастіше компаративні конструкції в „Солодкій Дарусі” очолюються сполучником *як*, що є відображенням загальномовної ситуації. Із усіх порівняльних заобів, вона надає перевагу тільки тим, які пасують її ідіолекту, настрою й оптимально відповідають тональності зображуваного. Більшість порівняльних конструкцій у романі “Солодка Даруся” увіходять до складу простого речення. На нашу думку, порівняльна конструкція є окремим підрядним реченням лише тоді, коли вона являє реальну, а не домислювану, віртуальну реченнєву структуру.

Видається перспективним дослідити безсполучникові порівняльні конструкції письменниці. Пропонована стаття може слугувати матеріалом для подальшого аналізу ідіостилю М. Матиос.

Література

Вихованець, Городенська 2004: Вихованець, І.Р., Городенська, К.Г. Теоретична морфологія української мови [Текст] / І.Р. Вихованець (ред.). – К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2004. – 398с. – (Академічна граматики української мови). – Бібліогр.: с. 391-398. – 2000 пр. – ISBN 966-7671-60-7.

Марчук 2002: Марчук, О.І. Порівняльні конструкції зі сполучником як у мові Михайла Коцюбинського [Текст] / О.І. Марчук // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний зб. з регіональних проблем. – Житомир, 2002. – № 8. – С. 48 – 59. – Бібліогр.: с. 59.

Марчук 2002: Марчук, О.І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М.М. Коцюбинського [Текст]: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Марчук Олена Іванівна. – Одеса, 2002. – 229с.

Матиос 2005: Матиос, М.В. Солодка Даруся. Драма на три життя [Текст] / М.В. Матиос. – вид. 3-тє. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2005. – 176с. – ISBN 966-7188-98-1.

Романченко 2009: Романченко, А.П. Прагмалінгвістичні параметри функціонального-семантичного поля компаративності в сучасній українській літературній мові [Текст]: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2009. – 16 с.

Словник української мови 1970: Словник української мови [Текст] / ред. кол. І.К. Білодід, А.А. Бурячок та ін. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.

Фасмер 1964–1973: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка [Текст] / М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1964 – 1973. – Т. 1 – 4.

Частотний словник сучасної української художньої прози 1981: Частотний словник сучасної української художньої прози: [Текст] / В 2 т., 1981: – К.: Наук. думка, 1981, – Т. 1,2.

Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд 1974-1999: Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд [Текст] / Под ред. О.Н. Трубачева. – М.: Наука, 1974 – 1999. – Вып. 1 – 25.

В статтє рассматриваются вопросы, которые касаются особенностей функционирования компаративных конструкций в художественной речи; установлено специфика структуры и типологии союзных сравнений в романе М. Матиос “Солодка Даруся”. Речь также идет о решении теоретических проблем сравнительных конструкций украинского языка.

Ключевые слова: сравнение, компаративная конструкция, сравнительные союзы, структурно-типологические параметры, сравнительный оборот, сравнительное подчиненное предложение.

The article deals with the problem of comparative constructions functioning in belles-lettres style; the peculiarities of the construction and the typology of conjunction comparisons in Marya Matios' novel "Sweet Darusya" have been investigated. The theoretical problems of comparative constructions in the Ukrainian language are also presented.

Keywords: comparison, comparative construction, comparative conjunctions, structural typological parameters, comparative phrase, comparative subordinate clause.

Надійшла до редакції 24 травня 2010 року.

Юлія Мельник

ББК 81.2 Англ.
УДК 811.111'367.335

ПРИНЦИПИ ТА ПАРАМЕТРИ ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ У СВІТЛІ ГЕНЕРАТИВНОЇ ГРАМАТИКИ

У статті йдеться про застосування теорії принципів та параметрів до дослідження центральної одиниці синтаксису – речення. До головних модулів цієї теорії належать: X-штрих-теорія; Теорія обмеження; Теорія керування; Теорія відмінка; Тета-теорія; Теорія зв'язування.

Ключові слова: клауза, граMATика складових, трансформаційні правила, комплементаризація, комплемент, агент, аргумент, рекурсивна фразова категорія.

Синтаксис є найбільш складним та суперечливим аспектом граматичного ладу мови, оскільки саме сфері синтаксису належать ті мовні одиниці, які безпосередньо служать для спілкування людей, співвідносячи повідомлюване з позамовною дійсністю. У синтаксичних студіях виявляються значні розбіжності поглядів, синтаксис висуває численні теоретичні питання, ставить дослідника перед необхідністю постійного пошуку нових методів і підходів до вивчення мови в цілому та тих мовних явищ, які є насправді проблемними, хоча на перший погляд здаються добре відомими [Приходько 2002]. Саме до останніх належить і така синтаксична одиниця, як гіпотаксис, або складнопідрядне речення (далі – СПР).

В історії вчення про СПР прийнято говорити про три напрями, які вже склалися: **логічний, чи семантичний** (М.В. Ломоносов, А.Х. Востоков, Ф.І. Буслаєв, М.В. Донецька, В.В. Бабайцева, Л.Д. Чеснокова); **формально-граматичний** (О.М. Пешковський; А.Б. Шапіро; М.Н. Петерсон, Л.А. Булаховський) та **структурно-семантичний** (М.С. Поспелов, В.А. Белошапкова, Л.Ю. Максимов, С.Г. Ільєнко). В останні десятиріччя ХХ століття як у вітчизняному, так і в зарубіжному мовознавстві формується принципово новий підхід до вивчення СПР – **функціонально-семантичний** (Н.К. Онипенко, Р.М. Терємова, М.В. Ляпон, В.Б. Євтюхин, С.А. Шувалова, А.М. Ломов, Р. Гусман Тірадо). Однак справжній прорив у вченні про синтаксичні структури та їх складові пов'язаний з новаторськими працями Н. Хомського [Chomsky 1993 (1995); Chomsky 1957 (2002)] та його послідовників (Freidin R.; Haegeman L.; Hale K.; Keyser S.J.; Jackendoff R.; Neeleman A.).

Генеративна інтерпретація граматики як такої є поворотом до вивчення ментальної спроможності людини, зосередження уваги на синтаксичних структурах, недоступних прямому спостереженню. Саме застосування цієї теорії зумовило використання нового підходу до розв'язання таких проблем синтаксису, як реконструкція германського речення та основні моделі порядку слів у ньому (Kroch A.; Taylor A.; Stockwell R.; Minkova D.; Traugott E.C.); питання про синтаксичні універсалиї, вивчення типології синтаксичних структур та механізмів граматичних змін (Harris A.C.; Campbell L.; Pintzuk S.; Tsoulas G.) становлення гіпотаксису в давньгерманських мовах (І.Р. Буніятова).

Актуальність вибору теми дослідження визначається підвищеним інтересом сучасних граматичних студій до проблем розвитку та функціонування мовних систем. Невирішеність проблеми інтерпретації граматичної природи СПР, відсутність інтегрального підходу до дослідження такого складного феномену, яким є СПР, зумовлює пошук нових шляхів до його інтерпретації та дослідження.

Метою пропонованої статті є пропозиція моделі опису СПР у світлі генеративної граматики.

Основними **завданням** тут є описати можливі шляхи дослідження СПР, використовуючи головні модулі управління та зв'язування: X-штрих-теорію, Теорію обмеження, Теорію керування, Теорію відмінка, Тета-теорію, Теорію зв'язування.

Генеративізм, або породжувальна (трансформаційна) граMATика (далі – ПГ, ГГ або ТГ) Н. Хомського – один із різновидів формальних граMATик. ПГ – науковий напрямок, який змінив структуралізм. Під назвою «структуралізм» об'єднують декілька лінгвістичних напрямків ХХ ст., які врешті-решт підносяться до ідей Ф. де Сосюра та І.А. Бодуєна де Куртєне; найбільш відома серед них – празька школа, «глосематика» Л. Сльєслева та американська дескриптивна лінгвістика.

© Мельник Ю.П., 2011